

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дипломна робота з психології
освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»
студента **6** курсу **62** групи
галузі знань:
0301 Соціально-політичні науки
напряму підготовки:
8.03010201 Психологія
Загоровського Володимира
Володимировича

Керівник:
доктор психологічних наук,
професор кафедри **Л.П. Журавльова**

Рецензент: начальник сектору
психологічного забезпечення
УКЗ УМВС України в Житомирській області
майор міліції,
кандидат психологічних наук
Чабанюк Н.І.

м. Житомир – 2014 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	8
1.1. Проблема готовності до діяльності у психології.....	8
1.1.1. Феноменологічні дослідження поняття «психологічна готовність»...	8
1.1.2. Основні теоретичні підходи до вивчення готовності до діяльності...	14
1.1.3. Структура психологічної готовності до діяльності та її компоненти.	18
1.2. Концептуалізація психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності.....	25
1.2.1. Психологія миротворчої діяльності, як особливого виду військової діяльності.....	25
1.2.2. Структура та компоненти загальновійськової психологічної готовності.....	27
1.2.3. Структурна модель психологічної готовності до миротворчої діяльності.....	35
Висновки до розділу 1.....	41
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	43
2.1. Методи психодіагностики готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності	43
2.1.1. Організація та проведення дослідження.....	43
2.1.2. Оцінка функціонального стану військовослужбовців і їх стійкості до бойового стресу та оцінка адаптаційних здібностей особистості на етапі підготовки до виконання миротворчих завдань.....	45

2.2. Експериментальне дослідження структурних елементів психологічної готовності до миротворчої діяльності.....	51
2.2.1. Якісний та кількісний аналіз дослідження визначення рівня психологічної готовності особового складу до виконання миротворчої діяльності.....	51
Висновки до розділу 2.....	75
Розділ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ, ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ НА ОСНОВНИХ ЕТАПАХ ВИКОНАННЯ МИРОТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ.....	76
3.1. Комплекс заходів для організації підготовки та формування готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності.....	76
3.2. Комплекс заходів для забезпечення високого рівня психологічної готовності до миротворчої діяльності у ході миротворчих операцій.....	90
3.3. Комплекс заходів для діагностики та корекції психологічних наслідків участі військовослужбовців у миротворчих операціях.....	98
Висновки до розділу 3.....	104
ВИСНОВКИ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	110
ДОДАТКИ.....	120

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АсР	– астенічні реакції
АСС	– анкета суб'єктивного самопочуття
ВГ	– військовий госпіталь
ВПС	– військово-професійна спрямованість
ГПЗ	– група психічного здоров'я
ДАП	– експрес-методика, направлена на виявлення дезадаптивних порушень у військовослужбовців
І	– істерія
КП	– комунікативний потенціал
КРС	– кардіореспіраторна система
БОО	– багаторівневий особистісний опитувальник
МН	– морально-етична нормативність
МП	– медичний пункт
НПН-А	– опитувальник «Нервово-психічна нестійкість – акцентуація»
НПС	– нервово-психічна стійкість
ОАП	– особистісний адаптивний потенціал
ПВЯ	– професійно важливі якості
ПП	– психологічна підготовка
Пп	– психопатія
ПР	– поведінкова регуляція
Пс	– психастенія
ПсР	– психотичні реакції
ПТСР	– посттравматичні стресові розлади
Пя	– параноя
СР	– суїцидальний ризик
СБС	– стійкість до бойового стресу
УКФВ	– універсальний комплекс фізичних вправ
ФС	– функціональний стан
Ш	– шизофренія

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тільки у XXI столітті відбулося близько шістдесяти війн, збройних конфліктів, повстань; незчисленна кількість військових операцій. З бюджетів провідних країн світу виділяються колосальні кошти на підтримання боєздатних армій, розробку нових типів озброєння та фінансування військових операцій як сольних, так і коаліційних. На далі ж, експерти прогнозують, ескалацію напруженості в світі, яка буде виникати через розподіл влади над ресурсами (прісна вода, корисні копалини, родючі землі). ООН та НАТО постійно проводять миротворчі операції у місцях найбільш кровопролитних конфліктів задля урегулювання ситуацій. Починаючи з 1992 року у військових миротворчих операціях взяло участь 37 000 українських військовослужбовців, 50 із них — загинуло. Наразі Збройні Сили України беруть участь у п'ятих миротворчих операціях: в Демократичній Республіці Конго, Ліберії, Республіці Косово, Ісламській Республіці Афганістан та Кот-д'Івуар.

Службові завдання, що виконуються військовослужбовцями України у регіонах зі складною суспільно-політичною обстановкою, так і в звичайних умовах, піддають серйозним випробуванням фізичні і психологічні можливості людини. Миротворча діяльність проходить у найскладніших умовах - на заставах і військових базах, в містах і в поселеннях - скрізь існують свої неминучі фізичні і психологічні складності. Зазначена проблематика чітко висвітлюється в концепції діяльності особистості в екстремальних умовах В.І. Лебедева. Це і значне віддалення від Батьківщини, і життя в невеликому замкнутому колективі, і несення служби в інших країнах з іншою культурою, і постійні великі фізичні навантаження. Обстановка під час проходження служби у миротворчих підрозділах непередбачувана, тиша і спокій в будь-який момент можуть змінитися на конфліктну ситуацію або бойове зіткнення з супротивником. Спілкування з місцевими жителями і іноземними військовослужбовцями рясніють стресовими

ситуаціями. Втома і психологічна напруга накопичуються день у день. Причому психологічні навантаження, частіше, більші, ніж фізичні. Тому великою кількістю військових психологів вивчалась проблема психічних станів і поведінки у бойових умовах та психологічні особливості бойової діяльності (Р.А. Абдурахманов, А.Я. Анцупов, В.Ф. Дубяга, М.І. Дьяченко, Л.Ф. Железняк, С.В. Захарик, П.А. Корчемний, А.В. Ответчиков, І.М. Панарин, В.Ф. Перевалов, В.Є. Попов, В.В. Сисоєв, С.И. Сєдин, Н.Ф.Феденко, В.Т. Юсов). Останнім часом значний негативний вплив на морально-психологічний стан миротворців-військовослужбовців справляє і занижена соціальна самооцінка, у зв'язку з низьким рівнем грошового утримання, недостатнім матеріальним забезпеченням службової діяльності та падінням престижу військової служби.

У цих умовах потрібні сильні мотиви, які б спонукали воїна стійко долати негативний вплив факторів в ході виконання службових завдань. Звідси різко зростає роль психологічної готовності миротворця до службової діяльності.

Психологічне забезпечення підготовки до миротворчої діяльності є складовою частиною морально-психологічного забезпечення і являє собою комплекс безперервно здійснюваних заходів щодо формування, зміцнення і розвитку у військовослужбовців психологічних якостей, що забезпечують їх високу психологічну стійкість і готовність виконувати службові завдання в будь-яких умовах.

Головним є вироблення у особистого складу здібності переносити великі нервові навантаження і зберігати боєздатність в обстановці сильних психотравмуючих чинників. Це досягається формуванням психологічної готовності військовослужбовців до успішного виконання службових завдань: формуванням психологічної стійкості військовослужбовців до впливу чинників миротворчої служби та бойової діяльності.

Об'єкт дослідження: психологічна готовність військовослужбовців.

Предмет: особливості психологічної готовності особистості військовослужбовців до миротворчої діяльності.

Мета дослідження: визначити та дослідити структуру психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що в структурі психологічної готовності до миротворчої діяльності найбільш значущим є вольовий компонент.

Відповідно до мети та сформульованого припущення поставлено такі **завдання:**

1. Проаналізувати літературу з питання готовності до діяльності, розробити теоретичну модель досліджуваного явища.
2. Проаналізувати основні підходи та методи дослідження готовності до діяльності.
3. Створити та апробувати дослідницьку модель психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності.
4. Розробити комплекс заходів забезпечення психологічної готовності, організації психологічного супроводу та реабілітаційних заходів на основних етапах виконання миротворчих завдань.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали основні положення про готовність до діяльності у межах функціонального підходу (М.Д. Левітов, Н.О. Алаторцева, Л.С. Нерсесян, В.Н. Пушкін, М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, В.О. Пономаренко, Є.П. Ільїн, В.І. Ковальов); особистісного підходу (Я.Л. Коломинський, А.П. Авдєєва, О.В. Михайлова, О.В. Шепілова); особистісно-діяльнісного підходу (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтєв); системно-структурного підходу до розуміння особистості (К.К. Платонов); основних положень про установочні детермінанти (Д.М. Узнадзе, І.Т. Блажава).

Методи та організація дослідження. Визначення рівня психологічної готовності особового складу до виконання завдань у складі миротворчих підрозділів Збройних Сил України та їх психологічні особливості особистості досліджуються за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» (БОО-200) та методики НПН-А (нервово-психічна нестійкість - акцентуація) за авторства Збройних Сил України.

Дослідження проводилося у 2013 році на базі однієї з військових частин 8 Армійського корпусу.

Загальна вибірка: 19 ротація місії ООН у Ліберію – 294 військовослужбовця Збройних Сил України.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

Вперше в науковій роботі окреслюються адаптаційно-вольовий компонент психологічної готовності військовослужбовця до миротворчої діяльності, як особливого її виду. Доповнена характеристика психологічної готовності та наголошено на важливості конкретних компонентів у психологічній готовності до миротворчої діяльності.

Практичне значення. Отримані в результаті дані можуть бути використані психологами у лавах Збройних Сил України для відбору та моніторингу найкращих кадрів, що можуть брати участь у миротворчих операціях ООН; задля психологічної просвіти офіцерів-вихователів та командирів підрозділів; в навчальному курсі «Військова психологія» у військових вишах країни. Розроблені окремі рекомендації для сержантського та офіцерського (молодшого та старшого) особового складу щодо формування, супроводу та моніторингу психологічної готовності до миротворчої діяльності у підлеглих військовослужбовців.

Структура дипломної роботи. Дипломна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дипломної роботи становить 234 сторінки комп'ютерного тексту, основний текст дипломної роботи містить 109 сторінок. Робота містить 6 таблиць

та 7 рисунків. Список використаних джерел включає 107 праць вітчизняних та зарубіжних авторів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Проблема готовності до діяльності у психології

1.1.1. Феноменологічні дослідження поняття «психологічна готовність»

Різні автори по-різному йменували психологічну готовність. Узагальнені її характеристики вони позначали близькими, але не ідентичними поняттями: «пильність», «мобілізаційна готовність», «налаштованість», «боєготовність» і т.п. Це відображено в таблиці 1, в якій ми використали з деякими змінами та доповненнями, результати роботи А. Д. Ганюшкина. [24, с. 9].

Таблиця 1.1.

Підходи до розуміння психологічної готовності та їх характеристики

Загальне розуміння психологічної готовності	Ознаки психологічної готовності	Рівень	Автори
Тимчасова готовність і працездатність	Передстартова активізація психічних функцій	Функціональний	Н.Д. Левітов
Оптимальний робочий стан	Максимальне функціонування системи; - тривале збереження працездатності; - швидка налаштованість на працю і відновлення	Функціональний	Є.П. Ільїн

	<p>сил;</p> <ul style="list-style-type: none"> - адекватність реакцій на зовнішні впливи; - злагодженість в роботі всіх систем, ритмічність, синхронність 		
<p>Готовність до екстремальної діяльності (пильність)</p>	<p>Наявність у суб'єкта образу структури діяльності;</p> <ul style="list-style-type: none"> - певне функціонування і психічний стан, що забезпечує швидкість трудової дії; - постійне спрямування свідомості на виконання необхідної дії 	<p>Функціональний</p>	<p>В. Н. Пушкін, Л. С. Нерсесян</p>
<p>Стан психологічної готовності до змагання</p>	<p>Твереза впевненість у своїх силах; - прагнення активно вести боротьбу до кінця;</p> <ul style="list-style-type: none"> - оптимальний рівень емоційного збудження; - перешкодостійкість; - здатність управляти своїми діями, думками, почуттями 	<p>Особистісний</p>	<p>А.Ц. Пуні</p>
<p>Стан</p>	<p>Емоційний стан, що</p>	<p>Функціональний</p>	<p>Г.М. Гагаєва</p>

психічної готовності до змагання	характеризується оптимальним рівнем працездатності аферентних і еферентних систем		
Психічна готовність до змагання	Можливість своєчасного прийняття оптимального рішення в даній конкретній ситуації	Функціональний	В.А. Алаторцев
Мобілізаційна готовність	Характеризується приспосувальними змiнами, що виникають у психіці людини у зв'язку зі специфікою діяльності (спортивний виступ)	Комплексний, функціональний	Ф. Генов
Готовність до змагань	Установка на участь у даному змаганні; - здатність до мобілізації сил; - емоційна стійкість	Особистісний	Є.Г. Козлов
Психологічна готовність артистів балету до виступу	Твереза впевненість у своїх силах; - індивідуально- оптимальний рівень емоційного збудження; - особистісні домагання досягнути високоякісного	Особистісний	Р.А. Гаспарян, М.А. Мазмазян

	художнього виступу		
--	--------------------	--	--

Різні трактування психологічної готовності обумовлені як специфікою структури діяльності, яка вивчалася у кожному конкретному випадку (робота в звичайних умовах, в аварійних ситуаціях, спортивна боротьба і т.п.), так і розбіжністю теоретичних підходів дослідників. Одні автори розглядають готовність до діяльності на особистісному рівні, а інші - на функціональному, тобто, перш за все, враховують стан психічних функцій.

В психологічній літературі приділено значну увагу конкретним формам готовності: установці (грузинська школа Д.Н. Узнадзе); передстартовому стану перед різного роду спортивними змаганнями (Л.Ц. Пуні, О.А. Черникова, В.А. Алаторцев, А.Д. Ганюшкин та ін.); готовності до виконання бойового завдання (М.І. Дьяченко, А.М. Столяренко та ін.); мобілізаційної готовності у спорті (Ф. Генон та ін.); стану пильності оператора (Л.С. Нерсисян, В.Н. Пушкін) і т.п.

Не дивлячись на відмінності в конкретному тлумаченні поняття готовності, багато авторів дотримуються думки, що це особливий психічний стан.

У дослідженнях Н.Д. Левітова, В.Н. М'ясищева, А.Г. Ковальова, А.Ц. Пуні психічний стан трактується насамперед як цілісний прояв особистості, що займає як би проміжне місце між психічними процесами і властивостями особистості.

Стан готовності у вирішальній мірі обумовлений стійкими психічними особливостями, притаманними даній людині. Але він не являє собою перенесення якостей і станів в нову ситуацію, просту їх актуалізацію. На стан психологічної готовності впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється діяльність. До числа зовнішніх і внутрішніх умов, що обумовлюють психологічну готовність, слід віднести: зміст завдань, їх складність, новизну, творчий характер; обстановку діяльності, приклад поведінки оточуючих; особливості стимулювання дій і

результатів; мотивацію, прагнення до досягнення того чи іншого результату; оцінку ймовірності його досягнення; самооцінку власної підготовленості; попередній нервово-психічний стан; стан здоров'я і фізичне самопочуття; особистий досвід мобілізації сил для рішення задач великої підвищеної складності; вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності; вміння самоналаштуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності [30, с. 18-19].

Дослідження показали, що динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності складають наступні взаємопов'язані елементи:

1) усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або завдання, поставленого іншими людьми;

2) усвідомлення цілей, вирішення яких призведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання;

3) усвідомлення та оцінка умов, в яких будуть протікати майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням завдань та виконанням вимог подібного роду;

4) визначення на основі досвіду і оцінки майбутніх умов діяльності найбільш ймовірних і допоміжних способів вирішення завдань чи виконання вимог;

5) прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;

6) мобілізація сил у відповідності з умовами та завданням, самонавіювання в досягненні мети [30, с. 19].

В результаті людина налаштовується на певну поведінку, на вчинення дій, необхідних для досягнення поставленої мети; готує, якщо необхідно матеріальну базу для виконання завдання, а якщо умови досягнення мети залежать в якійсь

мірі від неї, - створює ці умови, а також здійснює підготовчі дії, поповнює брак інформації, проводить вправи, тренування, малює схеми можливого розгортання подій і т.п.; з початком практичних дій уважно стежить за зміною обстановки, оцінює адекватність своїх дій, модель яких вона побудувала заздалегідь, прагне не пропустити оптимальних умов і засобів, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляє собою.

Стан психологічної готовності має складну динамічну структуру, є вираженням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями.

Крім готовності як психічного стану, існує і проявляється готовність як стійка характеристика особистості. Її називають по-різному: підготовленість, тривала або стійка готовність. Вона діє постійно, її не треба кожного разу формувати у зв'язку з поставленим завданням. Будучи завчасно сформованою, ця готовність – суттєва передумова успішної діяльності.

В узагальненому вигляді тривала готовність є структурою, до якої входять:

- 1) позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності, професії;
- 2) адекватні вимогам діяльності, професії, риси характеру, здібності, темперамент, мотивації;
- 3) необхідні знання, навички, вміння;
- 4) стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів.

На відміну від стану тимчасової готовності, що відображає особливості та вимоги майбутньої ситуації, тривала готовність - це стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість, уважність, вдачу і т.п.), її досвід, знання, навички, вміння, необхідні для успішної діяльності в багатьох ситуаціях. Позитивні риси тривалої готовності - відповідність структури змісту і умов професійної діяльності, легкість актуалізації та включення до виконання завдання, пластичність, поєднання стійкості і динамізму. Позитивними рисами тимчасової готовності є: відносна стійкість, відповідність структури оптимальним

умовам досягнення мети, дієвість впливу на процес діяльності. Тимчасова і тривала готовність знаходяться в єдності. Тимчасова готовність - це функціональне вістря довготривалої готовності, яке кожний раз створюється і, яке підвищує її дієвість. Виникнення готовності як стану залежить від довготривалої готовності. У свою чергу тимчасова готовність визначає продуктивність тривалої готовності в даних конкретних обставинах. В тимчасову готовність можуть включитися актуалізовані компоненти тривалої готовності, які, будучи використаними знову, «повертаються» на своє колишнє місце. Так відбувається стосовно конкретних поточних завдань діяльності тимчасова трансформація особистісних установок, стійких мотивів, досвіду. Розгортання і включення в процес діяльності тривалої і тимчасової готовності - не автоматичний процес, що тягне за собою підвищення продуктивності, мислення, уваги, пам'яті, навичок, знань, всієї діяльності. Обидва види готовності ефективно реалізуються за умови доцільного управління і самоврядування, впливу на свідомість і підсвідомість [30, с. 20-21].

1.1.2. Основні теоретичні підходи до вивчення готовності до діяльності.

Велику увагу вивченню психічних станів приділяв Н.Д. Левітов. Психічні стани, на його думку, складають найважливішу область внутрішнього світу людини. Вони характеризують психічну діяльність в цілому в даний період часу. Поза психічними процесами немає і не може бути ніяких психічних станів, вони тісно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості. Разом з тим М.Д. Левітов дещо розмежовує процеси і стани, стверджуючи, що «психічні стани - фон, на якому відбуваються психічні процеси». Це положення поділяють В.Н. М'ясищев (1960) і А.Г. Ковальов (1970), які підкреслюють, що психічні стани утворюють той загальний функціональний рівень, на тлі якого розвиваються процеси. Важливим станом, який розглядав Н.Д. Левітов, є готовність до

діяльності. Він розрізняє тривалу готовність (наприклад, у музиканта «здібного і освіченого у своїй області») та тимчасовий стан готовності, який може бути названо «передстартовим станом». Н.Д. Левітов відзначає три види передстартового стану: звичайну, підвищену і знижену готовність [25, с. 44-45].

Звичайна готовність часто буває у людини перед роботою, до якої він звик і до якої в даний час не пред'являється підвищених вимог. Стан підвищеної готовності викликається новизною і творчим характером роботи, особливим стимулюванням, хорошим фізичним самопочуттям і т.п. Знижена готовність може викликатися сильною і неконтрольованою емоційністю особистості і проявляється у відволіканні уваги, незібраності, помилкових діях.

Погані гігієнічні умови, монотонність в роботі послаблюють стан готовності. Виникнення надзвичайно відповідальних або небезпечних умов може не тільки понизити, а й дезорганізувати готовність. Тому готовність людини до будь-якої роботи слід розглядати з урахуванням природи таких станів, як стрес і фрустрація [30, с. 10].

Динаміка і конкретний прояв психічних станів обумовлюється також типом вищої нервової діяльності. Так, стан емоційного збудження, дратівливості перед роботою можна швидше очікувати у осіб, що належать до нестримного типу, а стан пасивності швидше можливий у людей, що належать до гальмівного типу вищої нервової діяльності.

Н.Д. Левітов класифікує психічні стани за аналогією з поділом психічних процесів. Він розрізняє стани в залежності від того, які психічні функції переважають: пізнавальні, вольові чи емоційні. Таким чином, однією з головних заслуг Н.Д. Левітова є визначення ним психічної готовності до діяльності як стану, який може бути довготривалим або короточасним («передстартовий стан»); вказівку на залежність цих станів від індивідуальних особливостей особистості і типу вищої нервової діяльності людини, а також від тих умов, в яких протікає діяльність [25, с. 47].

Вивченню стану готовності до діяльності велику увагу приділяли в своїх роботах А.А. Ухтомський, М.І. Виноградова, Б.Ф. Ломова, В.Н. Пушкін та ін. Так, А.А. Ухтомський, аналізуючи стан готовності до діяльності, називав його «оперативним спокоєм». Оперативний спокій є готовність, яка може встановлюватися на різних рівнях. Механізм даного стану, за А.А. Ухтомським, спирається на рухливість «нервових приладів», які забезпечують перехід від «оперативного спокою» до термінової дії.

Над проблематикою екстрених дій працювали Л.С. Нерсисян, В.Н. Пушкін. Вони називають стан готовності «пильністю».

Для розуміння сутності психологічної готовності до діяльності важливе значення мають дослідження, присвячені феномену установки.

Вплив установки на результати діяльності підтверджено низкою досліджень. Установка на швидкість призводить до поліпшення показників швидкості при роботі, на точність - до підвищення точності і т.п. Наприклад, А.А. Рачков і Б. Філіпов (1957) показали, що коли випробуваному давався цільовий інструктаж, тобто конкретно вказувалося, скільки разів треба підтягнутися, на яку відстань стрибнути в довжину - результати його дій поліпшувалися. Інакше йшла справа після звичайного інструктажу. Високий результат в цьому випадку досягався значним вольовим напруженням, різким порушенням стану комфорту і т.п. [30, с. 13].

Установку можна віднести до одного з компонентів структури цілеспрямованої дії, вона є внутрішнім станом людини як певним чином організованої системи. Установка визначає стійкість і спрямованість діяльності в умовах, що змінюються.

У теоретичному плані доцільно співвіднести стан готовності до дії з тим поняттям установки, яке розроблено школою Д. Н. Узнадзе. Відомо, що установка розуміється цією школою як неусвідомлюваний стан, який передує тій чи іншій діяльності і визначає її здійснення. Готовність до певної форми реагування

(установка) формується під впливом певних зовнішніх і внутрішніх умов, усвідомленого або неусвідомленого сприйняття інформації. Готовність сама є форма діяльності суб'єкта, і як така включається в загальний потік його дій [86, с. 136].

Особливої уваги заслуговує співвідношення установки і свідомості. Ф.В. Басін справедливо зауважує, що ця проблема важлива тому, що установка розуміється як психологічний феномен, вона не може бути розкрита до кінця теоретично, якщо не уточнюється її місце, її роль в системі свідомості в її широкому розумінні, а також тому, що ця проблема самим Д.Н. Узнадзе не була вирішена однозначно.

Психологи цю неоднозначність пояснюють відносно незавершеністю однієї з головних праць Д.Н. Узнадзе «Основні положення теорії установки». Д.Н. Узнадзе говорив про існування неусвідомлюваних установок: «... якщо щось у нас протікає дійсно несвідомо, так це в першу чергу, звичайно, наша установка», «несвідоме дійсно існує у нас, але це несвідоме ніщо інше, як установка суб'єкта». Д.Н. Узнадзе звертає увагу на фактор, який викликає актуалізацію установки, тобто реалізацію установки в діяльності. Цим фактором є воля. Саме «воля дає можливість переключення на установки, незалежно від того, що ці установки обіцяють людині в даний момент»; «...завдяки волі... вдається актуалізувати і викликати до життя установку, яка доцільно знайдена»; «мислення ... визначає установку, на ґрунті якої суб'єкт, керуючись своїм вольовим зусиллям, здійснює належну, визнану ним доцільною діяльність [87, с. 64].

На цій підставі Ф. В. Басін робить висновок, що «якщо сама актуалізація установки залежить від волі, то хіба це не говорить про те, що мова йде про установку, яка ще до її актуалізації стала об'єктом свідомості». Ймовірно, цей висновок підтверджує і положення Д.Н. Узнадзе, що вказує на складність поняття установки і на першочергово важливий для всієї теорії свідомості факт регулювання психологічних установок свідомою волею людини [30, с. 14].

Отже, є підстава розрізняти установки, як неусвідомлений особистістю стан готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба.

Установку можна розглядати як своєрідну форму спрямованості особистості, завдяки якій проходить об'єднання її потреб і ситуації, в якій вони задовольняються. Установка - це стан особистості, момент її динамічної визначеності, оскільки спрямованість свідомості пов'язана з початковою реакцією людини на вплив ситуації, в якій її доводиться ставити і вирішувати завдання.

Аналіз і співставлення фактичних даних показують, що установка і психологічна готовність є станами, що відрізняються один від одного за своєю конкретно-психологічною природою. В одному випадку має місце актуалізація сформованих у попередніх досвідах психічних явищ, в іншому випадку психологічне утворення виникає під впливом завдання, вимог обстановки.

Д.Н. Узнадзе зауважив, що готовність – така суттєва ознака установки, яка виявляється у всіх випадках поведінкової активності суб'єкта [73, с. 20].

Дійсно, готовність не виникає поза установками, якщо їх розуміти як налагодження, налаштування суб'єкта на майбутню діяльність. Але готовність включає не тільки різного роду усвідомлені і неусвідомлені установки на певні форми реагування, а й усвідомлення завдання, моделі ймовірної поведінки, визначення оптимальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей у їх співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату. Тому ми вважаємо, що тільки в деяких випадках стани установки і готовності збігаються, зазвичай же готовність - більш складне структурне утворення.

1.1.3. Структура психологічної готовності до діяльності та її компоненти.

Готовність до діяльності - це приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем людського організму, необхідних для ефективного виконання певних дій [75, с. 89].

Виникнення стану психологічної готовності до діяльності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів (або усвідомлення людиною поставленого перед нею завдання). Далі йде вироблення плану, установок, моделей, схем майбутніх дій. Потім людина приступає до втілення готовності, що з'явилась в предметних діях, застосовує певні засоби і способи діяльності, порівнює хід і проміжні результати з поставленою метою, вносить корективи. Причому аналіз ситуації, рішення, розвиток задуму, емоцій, прояв і зміна готовності визначаються насамперед домінуючим мотивом, який забезпечує необхідну діяльність і спрямованість активності. Істотно й інше. У створенні, збереженні та відновленні стану психічної готовності вирішальну роль відіграє те, що вона пов'язана з різними сторонами особистості. Поза реально існуючих зв'язків з іншими характеристиками психічної діяльності стан психологічної готовності втрачає свій зміст. Стан психологічної готовності до діяльності слід розуміти як складний, цілеспрямований прояв особистості. Він має динамічну структуру, між компонентами якої, як уже говорилося, існують функціональні залежності. Прагнучи задовольнити свої потреби, людина в практичній діяльності на основі внутрішньої активності (біологічної, фізіологічної і психічної) реалізує певну мету. Зазвичай людина реалізує дві групи своїх можливостей, неспецифічні і специфічні, які є складовими її готовності до діяльності [30, с. 49-50].

Неспецифічні можливості характеризуються активним застосуванням засобів і способів, спільних для вирішення багатьох завдань, підтриманням внутрішньої рівноваги, мобілізацією свого досвіду, почуттів, волі для вирішення життєвих завдань. В цьому важливий прояв загальної активності і цілісності особистості. Специфічні можливості як доданки готовності виражаються в особливому професійно загостреному розвитку стійких якостей і властивостей

особистості (спрямованості, характері, здібностях, рівні домагань та ін.), а також такій їх актуалізації, які б суворо відповідали вимогам щодо вирішення завдань, умов і часу.

Неспецифічні і специфічні можливості людини входять в діалектичному взаємозв'язку в довготривалу (стійку) і тимчасову (ситуативну) готовність до діяльності.

Ситуативна готовність - це динамічний цілісний стан особистості, внутрішня налаштованість на певну поведінку, мобілізованість всіх сил на активні і доцільні дії. Її виникнення і оформлення визначаються розумінням завдання, усвідомленням відповідальності, бажанням добитися успіху, встановленим порядком майбутньої роботи і т.п. Будучи цілісними утвореннями загальна і ситуативна психологічна готовність включає наступні компоненти: а) мотиваційні (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення домогтися успіху і показати себе з кращого боку, б) пізнавальні (розуміння обов'язків, завдання, оцінку їх значущості, знання засобів досягнення мети, уявлення ймовірних змін обстановки), в) емоційні (почуття відповідальності, впевненість в успіху, наснага); г) вольові (управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від впливів, які заважають, подолання сумнівів, страхів). Наведемо як приклад структуру психологічної готовності студента до діяльності інженера-радіотехніка, зайнятого в складних технічних системах. [30, с. 51-52].

Таблиця 1.2

Компоненти структури готовності до діяльності

Мотиваційні	Пізнавальні	Емоційні	Вольові
Прагнення стати	Розуміння завдань, що	Почуття особистої	Зосередження сил на виконанні

інженером. Потреба успішно виконувати свої функціональні обов'язки по експлуатації техніки. Прояв інтересу до техніки. Прагнення домогтися успіху, показати себе з кращого боку при виконанні обов'язків.	стоять перед інженером. Ясне уявлення про майбутню діяльність інженера. Знання психологічних особливостей первинних посад. Знання прийомів і засобів вирішення завдань. Уявлення про ймовірні ситуації та зміни обстановки в ході діяльності інженера.	відповідальності за результат діяльності. Любов до професії інженера- радіотехніка. Впевненість у своїх силах, у надійності та доступності техніки при її вивченні, експлуатації та застосуванні. Почуття задоволення при експлуатації техніки.	поставленого завдання. Уміння керувати в конкретних ситуаціях і направляти сили на безумовне виконання завдання. Здатності долати сумніви, боязнь, напруженість, мобілізувати сили у складній обстановці
--	---	--	--

Поряд з індивідуальною існує і колективна готовність до активних дій. Зміст і структура готовності колективу розкриваються в загальній цілеспрямованості, спрямованості його розумових, емоційних і вольових проявів, майстерності та установок на чітке і повне виконання завдання. Відомо, що об'єднання людей для спільної діяльності породжує взаємовплив, наслідування, навіювання, змагання, прагнення до самоутвердження, симпатії, антипатії, взаємні оцінки, авторитети і т.п. Всі ці соціально-психологічні явища виявляють вплив на готовність не тільки окремих членів колективу, а й цілого колективу [30, с. 53, 54-55].

Особливо гостро стоїть проблема індивідуальної та групової готовності для бойових розрахунків, екіпажів і т.п. в умовах війни при виконанні бойового завдання. За останній час проводиться багато досліджень з проблеми готовності керівника.

Адаптація та готовність - тісно взаємопов'язані феномени.

Адаптація (лат. *Adapto* - пристосування) - пристосування живого організму до динамічних умов зовнішнього і внутрішнього середовища, спрямована на збереження і підтримання гомеостазу [75, с. 10].

Процес адаптації ґрунтується на розширенні знань та відомостей, необхідних для правильної орієнтації, на вмінні керувати своєю поведінкою, на психологічній готовності до активних дій.

Співвідношення між готовністю і адаптацією, а також значення і умови настання адаптації повніше виявляються в світлі даних фізіології про пристосування організму до змін середовища і динамічному стереотипі.

Пристосування організму до середовища здійснюється за допомогою безумовних і умовних рефлексів, особливо орієнтовно-дослідницької діяльності, яка досягає вищих форм свого розвитку у людини завдяки суспільно-історичним умовам її життя і мовному спілкуванню. Процес адаптації складається з декількох етапів: пізнавального, навчання новим зразкам дій і способам поведінки, психологічної переорієнтації, вироблення звичок і внутрішнього прийняття нових завдань і умов діяльності. Навчання новим зразкам і способам поведінки називається зовнішньою, а прийняття нових норм поведінки і поглядів - внутрішньою адаптацією. [30, с. 53, 54-55].

У людини адаптаційні можливості розширені за рахунок створених нею продуктів діяльності. Нині актуальним є дослідження адаптаційних реакцій організму в екстремальних умовах, пов'язаних із значними фізичними і емоційними перевантаженнями різних професій (у нашому випадку - військовослужбовців). [75, с. 10-11].

Військова діяльність також тісно пов'язана зі стресом.

Відомо, що Г. Сельє, вперше висунувши у 1936 році концепцію стресу, звернув увагу на те, що організм як складна, високоорганізована система у відповідь на різні інтенсивні впливи реагує адаптаційно-захисними реакціями, всю сукупність яких він назвав *адаптаційним синдромом*. Він виділив три його стадії: а) тривоги, коли після деякого падіння стійкості організму починається мобілізація його ресурсів; б) підвищеної опірності організму; в) виснаження організму, зниження його стійкості. Якщо навантаження продовжується, може наступити зрив. Спочатку Г. Сельє вважав, що стрес викликається тільки шкідливими чинниками, потім надмірно розширив коло його причин, включивши до їх числа будь-яку напружену роботу. В цілому в проблематиці стресу найбільш повно представлені його біологічні та фізіологічні аспекти.

Психологічні проблеми стресу розроблені в набагато меншому ступені. У роботах, що відносяться до цієї галузі, доводиться залежність поведінки в стресі від ступеня значимості ситуації, від психологічної структури особистості (відношення людини до труднощів у роботі, успіху і невдачі, співвідношення рівня його домагань і реальних можливостей, впевненості та невпевненості в своїх силах, спрямованості особистості та ін.) [30, с. 60].

Відзначається особлива роль у виникненні психологічного стресу інтелектуальної діяльності та мотивації. При аналізі впливу стресу на діяльність одні автори відзначають, що він її дезорганізує, інші - визнають за ним і деякі позитивні ефекти. Поширеними є розуміння психологічного стресу як стану психічної напруженості, яке виникає під впливом складних умов, що дають аналогічні фізіологічні зрушення. Напруженість викликається єдністю різноманітних об'єктивних і суб'єктивних причин і насамперед сильною емоційною значимістю ситуації, перешкоди, труднощі.

Можна виділяти кілька форм психологічної напруженості: перцептивну (яка виникає в разі великих труднощів і помилок при сприйнятті необхідної

інформації); інтелектуальну (при неможливості знайти спосіб вирішення задачі або вихід з критичної ситуації); емоційну (пов'язану з виникненням емоцій, дезорганізуючих діяльність); вольову (при нездатності людини проявити свідоме зусилля і оволодіти собою); мотиваційну (пов'язану з боротьбою мотивів, наприклад, продовжувати активно виконувати зобов'язання або ж ухилитися від небезпеки і ризику). У стані напруженості порушуються перш за все складні дії та інтелектуальні процеси, тоді як прості володіють відносно більшою стійкістю. Негативний вплив напруженості виражається в погіршенні уваги, пам'яті, мислення, в скутості дій, невідповідності або навіть хаотичності рухів. Утруднюється перебіг контролюючих і регулюючих функцій свідомості, що заважає своєчасно враховувати і передбачати зміни в обстановці, чітко і оперативно застосовувати і видозмінювати прийоми і способи дій, зберігати спрямованість до мети [30, с. 63].

Позитивні ефекти напруженості проявляються в активізації психіки, прискоренні психічних процесів, гнучкості мислення, поліпшенні оперативної пам'яті і т.п. Стійкість до психічної напруженості, збереження ефективності діяльності визначаються насамперед високим рівнем професійної майстерності, спрямованістю особистості, мотивами поведінки, готовністю до активних дій. Саме тому морально-психологічна підготовка до виконання завдань, вміле керівництво можуть попередити появи крайніх форм напруженості, допомогти людям подолати напруженість, що виникає.

Особливість адаптації до екстремальної ситуації полягає в тому, що її підтримування пов'язане з вольовими зусиллями. Зусилля необхідні для вчинення дій у стані гострого психічного і нервового напруження, втоми, незадоволеності, страху, які можуть виникати в небезпечній ситуації навіть у стійкої людини, що має позитивний досвід такої діяльності. Фактори адаптації можна розділити на дві групи. До першої з них відносяться ті, які пов'язані з особливостями особистості

самої людини: загальна та спеціальна підготовленість, характер, темперамент, пізнавальні та інші психічні процеси, вихідний психічний стан і т.п.

Другу групу складають фактори, які по відношенню до особистості існують об'єктивно: характер обстановки і вирішувані завдання, якості і приклад керівників, колективу, виховна робота та ін. Адаптація до нової обстановки прискорюється, якщо попередньо проведена робота з ознайомлення з можливими ситуаціями і діями при їх виникненні. Важливим елементом підготовчої роботи є також активізація громадських мотивів поведінки, а також індивідуальних і колективних установок людей. З фізіологічної точки зору процес адаптації полягає у виробленні нових динамічних стереотипів. Він формується швидше, якщо людина вже знайома з новими ситуаціями, наприклад, за допомогою тренувань.

2.1. Концептуалізація психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності

1.2.1. Психологія миротворчої діяльності, як особливого виду військової діяльності

Військова діяльність в широкому сенсі слова є формою суспільної діяльності людей, вона носить соціально-політичний характер. За допомогою воїнської діяльності здійснюється збройний захист інтересів держави та народу. Діяльність воїнів забезпечує безпеку держави, сприятливі зовнішні умови для розбудови країни.

У більш вузькому сенсі слова *військова діяльність* - це процес виконання військовослужбовцями завдань воїнської служби, вивчення бойової техніки і зброї, несення бойового чергування, ведення бойових дій проти ворога і т.п. Військова діяльність характеризується особливостями взаємин (строгістю субординації), необхідністю великої напруги сил людей. Військова діяльність специфічна за своєю структурою, за своїми цілями, мотивами, засобами, способам і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами здійснення. Головною метою військової діяльності в мирний час є підготовка до ведення бойових дій проти агресора, а в разі війни - розгром противника. Засоби військової діяльності - зброя та бойова техніка. Результат військової діяльності в мирний час - боєздатність і боєготовність військ, їх бойовий вишкіл, дисципліна; у воєнний час - розгром агресора, досягнення перемоги [13, с. 152].

Серед мотивів військової діяльності воїнів особливе місце займають відданість Батьківщині, ненависть до ворога, почуття обов'язку, колективізму, військової честі і гідності.

Діяльність військовослужбовця може протікати в різних кліматичних умовах, на суші і на морі, в повітрі і під водою. Виконувати завдання йому доводиться в безперервно мінливій обстановці, в різний час доби, за відсутності

регулярного чергування сну, відпочинку, роботи. Великий вплив на психіку і поведінку військовослужбовця спричиняє сучасна бойова техніка, яка відрізняється складністю, швидкістю, більшою руйнівною силою, а її вивчення і використання пов'язане з небезпечними хімічними, фізичними та іншими явищами.

Конкретний процес військової діяльності включає: усвідомлення військовослужбовцями поставленого перед ними завдання; оформлення мотивів і вироблення плану належних дій; застосування засобів і прийомів діяльності (зброя і бойова техніка); регулювання дій у відповідності із завданням; оцінку і звірення отриманих результатів з тим, що було потрібно або передбачалося зробити. Сутність і структура воїнської діяльності видозмінюються залежно від того, чи є вона є індивідуальною, груповою (колективною) або діяльністю по керівництву особистим складом. У всіх випадках у військовій діяльності різнобічно проявляються особистість і колектив, їх мислення, почуття і настрої, воля, досвід, спрямованість, здібності [13, с. 153].

Військова діяльність завжди мала чітку і сувору регламентацію і поділялась на навчальну та побутову діяльність, діяльність з несення повсякденної служби та бойову діяльність. Але організація, зміст і види військової діяльності змінювалися. Більше того, з'явилося багато нових видів військової діяльності: несення бойового чергування, далекі військово-морські походи і т.п. Незважаючи на різноманіття сучасної військової діяльності, основними її видами є навчально-бойова і бойова діяльність. Історичний розвиток змісту та організації військової діяльності обумовлено насамперед вдосконаленням зброї і бойової техніки. Якщо на зорі військової історії діяльність воїнів була відносно простою, пов'язаною з великими фізичними навантаженнями, то в сучасних умовах вона більшою мірою стала інтелектуальною, в ній значне місце займають пізнавальні процеси та розумові навантаження. У зв'язку з впровадженням електронно-обчислювальних пристроїв, різної складної апаратури багато військовослужбовців мають справу з моделями

реальних об'єктів, показаннями різних індикаторів і приладів. Тому їх діяльність стала операторською діяльністю, надійність якої передбачає швидкість і правильність сприйняття і опрацювання інформації, своєчасність і точність розумових і практичних дій [13, с. 153-154].

Оскільки миротворча діяльність, особливо в бойовій обстановці, протікає у вкрай складних, швидко мінливих, напружених ситуаціях, для її здійснення необхідні досить сильні мотиви, добре розвинені пізнавальні процеси, емоційно-вольова стійкість, майстерність.

Керівництво військовослужбовцями в процесі їх діяльності передбачає застосування різних заходів (роз'яснень завдань, наказ, заохочення і т.п.), спрямованих на її оптимізацію та підвищення ефективності. Науково-технічний прогрес призвів до того, що разом зі спеціалізацією, автоматизацією та інтелектуалізацією військової діяльності підвищилося значення її наукової організації. Ефективність сучасної військової діяльності як ніколи раніше залежить від створення умов, в яких військовослужбовці виконують свої обов'язки (раціональний розподіл воїнів за спеціальностями, забезпечення позитивної морально-психологічної атмосфери в колективах, конструювання зброї і бойової техніки з урахуванням можливостей сприйняття, пам'яті і мислення людини і т.п.) [13, с. 154].

Миротворча та військова діяльність має великий вплив на особистість, залучаючи її до досягнень науки й техніки. Проте вплив миротворчої діяльності на особистість визначається не тільки впливом науково-технічної революції, але і її соціальною значимістю. Діяльність воїнів забезпечує безпеку країн та народів. Вона є суспільно корисною і історично необхідною. Військова служба в Збройних Силах України є почесним обов'язком громадян, школою їх виховання.

1.2.2. Структура та компоненти загальновійськової психологічної готовності

Бойова діяльність є формою суспільної діяльності людей і носить соціально-політичний характер. Її основна мета - забезпечити переможне ведення війни, бою. Вона стверджує духовні цінності, але пов'язана із знищенням матеріальних цінностей і загибеллю людей. Нині збройні сили служать надійною гарантією мирної, творчої праці в країні.

Бойова діяльність являє собою такий вид військової діяльності, який має місце в умовах бою, війни. У широкому сенсі слова - це сукупна ратна праця військовослужбовців, що беруть участь у війні. Суттєвим є те, що бойова діяльність відрізняється спрямованістю на виконання бойового завдання. Якщо воїн, перебуваючи на фронті, не бере участі у бою з противником і не застосовує бойову техніку і зброю, його праця (наприклад, робота в госпіталі, в ремонтній майстерні і т.п.) хоча і має велике соціальне і воєнне значення, але у вузькому сенсі слова не є бойовою діяльністю. Предмет бойової діяльності - противник, його жива сила і техніка, укріплення і т.п. Для впливу на противника і його розгрому необхідно застосовувати такі засоби, як зброя і бойова техніка. Бойова діяльність здійснюється в основному в обстановці, що є результатом спланованої з двох сторін збройної боротьби (наявність протидії супротивника). Іншими словами - це вид військової діяльності, включений в процес досягнення цілей збройної боротьби шляхом використання проти ворога зброї і бойової техніки [30, с. 124].

Цей процес може протікати у формі індивідуальної та колективної (групової) діяльності, а також діяльності з керівництва особовим складом.

Бойова діяльність являє собою яскравий приклад діяльності, здійснюваної у вкрай екстремальній ситуації, так як вона пов'язана з небезпекою для життя, можливістю поранення, контузії, каліцтва. У умовах війни, бою порушується ритм харчування, відсутнє звичайне чергування сну, відпочинку і роботи. Виконувати задачі доводиться в різний час доби, в погану погоду, при нестачі інформації про супротивника, іншим разом потрібно вести бойові дії проти переважаючих сил

ворога і т.п. Залежно від впливу різних навантажень на протікання і загальну ефективність бойової діяльності виявляються два типи психічних станів: активні, що супроводжуються підйомом, зібраністю воїна і, як наслідок, успішним виконанням вирішуваних завдань, і негативні, що утрудняють діяльність і перешкоджають досягненню її цілей. Вони виражаються в неспокої, тривозі, невпевненості, боязні, пригніченості, апатії, почутті приреченості і т.п. [30, с. 124-125].

Психологічна готовність до бойової діяльності трактується як цілісне, сукупне вираження особистості. Показниками його є внутрішня налаштованість на окрему поведінку і доцільна мобілізація всіх сил на активні бойові дії з початком війни.

Психологічна готовність допомагає воїнам успішно приступити до практичної реалізації поставленої мети, ефективно використовувати свої знання, досвід. Вона оберігає від зниження ефективності діяльності з початком бойових дій, сприяє подоланню напруженості в небезпечних ситуаціях. Недостатня психологічна готовність призводить до неадекватних реакцій, помилок, до неузгодженості між вимогами ситуації і функціонуванням психічних процесів, до зниження можливостей подолати труднощі і успішно виконати бойове завдання.

У роботах військових психологів виділяється завчасна (загальна або тривала) готовність і ситуативна (тимчасовий стан готовності). Тривала готовність являє собою раніше набуті знання, навички, вміння, досвід, якості і стійкі мотиви діяльності. На її підставі виникає стан готовності до виконання тих чи інших поточних завдань діяльності. Загальна готовність - це стійкість особистості, несхильність до негативних впливів бою, можливість правильно використовувати зброю та бойову техніку. Вона складається завчасно, це цілісний прояв цілеспрямованого розвитку особистості головним чином до включення її у бій. Тимчасовий стан готовності - це актуалізація, пристосування всіх сил, створення психологічних умов для успішних дій в даний момент. Цей стан з'являється не

відразу після постановки завдання. Спочатку спостерігається загальна активація організму, особистості, потім у міру усвідомлення задачі відбувається «центрування» психіки, доцільна мобілізація сил. І нарешті, завдяки волевим зусиллям виникає і міцніє психологічна готовність до виконання завдання. Формування обох видів психологічної готовності взаємопов'язане, причому тимчасова готовність, що закріплена в діяльності, сприяє розвитку загальної готовності. Бойова психологічна готовність підтримується «психологічною надійністю», яка у свою чергу забезпечується довготривалою витривалістю, стійкістю до екстремальної напруги і перенапруги, здатністю до ефективних операцій при несподіваному впливі факторів зовнішнього середовища. Психологічна готовність воїнів до бойових дій забезпечується: попереднім налаштуванням їх психіки і організму перед включенням в бойову обстановку; формуванням таких актуальних станів, які забезпечують ефективний перехід (входження) у нові ситуації, використання наявних якостей і можливостей у відповідності з майбутніми завданнями; мобілізацією громадських мотивів, підтриманням налаштованості на активні дії [30, с. 126-128].

Виокремлення складових психологічної готовності до бойової діяльності за ознакою стійкості і динамічності аж ніяк не свідчить про те, що пошуки в інших напрямках безплідні. Є підстави вважати, що аналіз психологічної готовності у відповідності з установкою особистості стосовно до специфічних умов військової діяльності може сприяти знаходженню нових підходів. «Установка особистості, - писав С. Л. Рубінштейн, - це зайнята особистістю позиція, яка полягає в певному відношенні до поставлених перед нею цілей або завдань і виражається у вибірковій мобілізованості і готовності до діяльності, спрямованій на їх здійснення» [77, с. 624].

У військовій психології визнається, що для психологічної готовності до бою важливі установки особистості на досягнення високої боєготовності, на активні наступальні дії у разі раптового виникнення війни та ін. Ці установки

характеризуються певною орієнтацією мислення, думок, настроїв, почуттів воїнів, їх схильністю до сприйняття й оцінки своєї діяльності з точки зору вимог війни, постійним занепокоєнням за свою бойову виучку, активністю, наполегливістю у вирішенні завдань військової служби. У воєнно-психологічних дослідженнях підкреслюється велике значення для готовності до бою спрямованості особистості, вольових та інтелектуальних якостей, бойової майстерності. На процес діяльності в напружені хвилини бою впливають потреби, бажання, інтереси, ідеали, переконання, світогляд особистості. Найвищий рівень бойової діяльності - героїчний вчинок, який, як правило, полягає в самовідданому виконанні воїном бойового завдання. Здатність і готовність вчинити бойовий подвиг - це доля особливих людей. Однак герої - це люди з високою суспільною мотивацією своїх вчинків і дій, люди з сильною волею, підготовлені в морально-психологічному відношенні [30, с. 128-129].

Для того, щоб навіть у самій важкій бойовій обстановці воїни успішно долали всі тяготи і негаразди, проявляли бойову активність і домагалися перемоги, кожному із них повинні бути притаманні тверді вольові якості - мужність і стійкість, сміливість і хоробрість, ініціативність, рішучість і самостійність.

Слабкість вольових якостей може призвести до того, що найкращий задум залишиться нездійсненим, у воїна можуть виникнути коливання, сумніви, невпевненість.

Таким чином, психологічна готовність до бойової діяльності відображає вимоги війни, бойової обстановки і сучасної бойової техніки та зброї. Психологічна готовність - це цілісне вираження особистості воїна, налаштованість на організовані та активні дії з початком війни. Її формування є одним з важливих завдань психологічної підготовки особового складу.

Конкретно розглянемо та проаналізуємо психічні процеси і стани в умовах військової та миротворчої діяльності

Важлива проблема військової психології - вивчення розвитку психічних процесів особистості військовослужбовця в умовах військової діяльності. Суттєвою задачею також є дослідження їхніх проявів у бойовій обстановці й розробка відповідних рекомендацій для командирів з метою ефективного управління підрозділами під час виконання ними різноманітних бойових завдань [91, с. 129].

Почуття і воля - найважливіші складові психічної діяльності військовослужбовця. Розуміння їх сутності та особливостей дає змогу якісно впливати на діяльність військовослужбовців в інтересах ефективного виконання задач, що стоять перед ними.

Емоції та почуття, як і психічні пізнавальні процеси, забезпечують відображення та пізнання навколишнього світу. Але на відміну від останніх, вони відображають реальну дійсність у формі переживань. Оглянемо найважливіші моменти, котрі пов'язані саме з нашою проблематикою.

Афект - сильний і відносно короткочасний емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для воїна життєвих обставин; характеризується яскраво вираженими рухами та змінами у функціях внутрішніх органів. В основі афекту лежить внутрішній конфлікт, породжуваний або суперечностями між потягами, прагненнями, бажаннями воїна, або суперечностями між вимогами командирів до підлеглого і можливостями виконати ці вимоги. Афект розвивається в критичних умовах бою, коли воїн не здатний знайти адекватний вихід із небезпечних, часто несподіваних ситуацій. Запобіганню афектів допомагає статутна організація військової діяльності, розвинена воля, вміння управляти собою.

Бойова обстановка може мобілізувати або дезорганізувати почуття воїнів. Підтримання їх на належному рівні забезпечується підвищенням бойової активності, професійної готовності, актуалізацією вищих почуттів, піклуванням про потреби підлеглих, навчанням особового складу прийомам самоуправління і саморегуляції. Це потребує як сформованості у кожного військовослужбовця

психологічної структури бойової діяльності в будь-яких умовах, так і вміння офіцерів навчати й виховувати підлеглих, управляти підрозділами.

У бойовій обстановці почуття особливо загострюються. У різних умовах вони комплексно виражаються у вигляді нервового очікування, напруження, бойового пориву тощо. Перед обличчям смертельної небезпеки у багатьох воїнів проявляються маловивчені особливості, резерви психіки й організму. Тому офіцер має вміло мобілізувати і підтримувати почуття військовослужбовців, продиктовані бойовими обставинами і завданнями [91, с. 156].

Людському організму не властиве тривале сильне напруження емоційної сфери особистості. На певному етапі бійці адаптуються до факторів бойових обставин. При довготривалій адаптації або при дезадаптації воїна його охоплюють пригнічення, відчай, хворобливе передчуття небезпеки або загибелі. Це нерідко супроводжується страхом. У традиційній психології заведено вважати страх емоцією астеничною, тобто такою, що погіршує життєдіяльність. Страх пригнічує психічну діяльність і, тим паче, інтелектуальну роботу. Стан небезпеки викликає страх.

Страх - емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню військовослужбовця і спрямована на джерело справжньої або уявної небезпеки. Воїн у психічному стані страху, як правило, змінює свою поведінку. Страх у нього викликає депресивний стан, неспокій, прагнення уникнути неприємної ситуації, інколи паралізує його діяльність. Якщо джерело небезпеки невизначене або неусвідомлене, стан, що виникає, називається тривогою. Під впливом страху можуть виникати вегетативні дисфункції, з'являється своєрідний вираз обличчя. У випадках, коли він досягає сили афекту (панічний страх, жах), то здатний нав'язати стереотипи поведінки (втеча, заціпеніння, захисна реакція). Він може передаватись оточуючим і викликати паніку як соціально-психологічне явище. Прояву страху допомагають: відсутність

організації та порядку, невміле керування, недовіра до командирів та товаришів по службі, раптові дії противника, слабка навченість тощо [91, с. 157].

Також для подолання страху необхідна розвинена воля. *Воля* - це здатність воїна, що виявляється в самодетермінації та саморегуляції своєї діяльності та різних психічних процесів. Якщо емоції визначають направленість дії, то воля - це вже сама дія. Тому воля передбачає:

- регулювання людиною своєї поведінки відповідно до найбільш значущих для неї мотивів;
- гальмування інших мотивів, спонукань, намагань;
- організацію дій, вчинків згідно зі свідомо поставленими цілями.

Психологи П.В. Симонов і П.М. Єршов сутність волі вбачають у подоланні перешкод під час досягнення мети [79, с. 48].

Заключним етапом прояву волі є дії, пов'язані з подоланням внутрішніх або зовнішніх перешкод. Внутрішні - це ставлення та настанова воїна, хворобливий стан, перевтома тощо. Зовнішні - час, простір, фізичні властивості речей, опір інших бійців тощо. Внутрішні та зовнішні перешкоди, впливаючи на свідомість, спричиняють вольове зусилля, яке створює готовність до подолання труднощів. Кожна людина має свій індивідуальний набір вольових якостей, від яких залежать не тільки дії, а й вчинки особистості. Гама вольових якостей військовослужбовця містить цілеспрямованість, самовладання, витримку, наполегливість, рішучість, сміливість тощо [91, с. 158, 160].

Цілеспрямованість - прояв волі, що характеризується чіткістю мети, завдань, неухильним прагненням до їх досягнення, незважаючи на труднощі військової служби. *Витримка та самовладання* проявляються в умінні стримувати свої почуття, якщо це потрібно, гальмувати імпульсивні дії, підпорядковувати себе поставленій меті. *Наполегливість* воїна дає йому змогу продовжувати діяльність у найскладніших умовах, незважаючи на тимчасові невдачі й перешкоди. Це одна з найважливіших якостей військовослужбовців, що сприяють

йому в досягненні мети. Але не слід наполегливість плутати з упертістю. Упертий воїн практично завжди намагається наполягати на своєму, не оцінюючи критично своїх суджень, бажань чи рішень. *Рішучість* як вольова якість особистості дає змогу виконати прийняте рішення без зайвих вагань. Люди, позбавлені цієї якості, часто не можуть довести розпочату справу до кінця і невпевнені в правильності вибору засобу виконання рішення. Важливою умовою рішучості є сміливість, тобто готовність воїна йти на виправданий ризик. Безумовно, рішучість має ґрунтуватися на глибокій розсудливості й лише тоді вступати в дію, коли боєць остаточно вирішує, як йому діяти. *Дисциплінованість* - прояв волі, що характеризується усвідомленим, точним і своєчасним виконанням обов'язків. Вона виражається в умінні підпорядковувати свої дії потребам військової служби, завданням військового колективу. Усвідомлена дисциплінованість військовослужбовця припускає не сліпе підкорення за примусом, а добровільне, що ґрунтується на розумінні необхідності, усвідомленні свого військового обов'язку. Вона також включає в себе ініціативу, творчість у розв'язанні задач, підвищене почуття відповідальності за результати вольових дій, самостійність та розвинений самоконтроль [91, с. 160-161].

Для формування волі не достатньо використати будь-який окремий прийом або один перевірений засіб. Оскільки воля має різні вияви, то й рекомендації для виховання її можуть бути різними.

Серед передумов формування волі, її тренування і загартування, важливе місце посідають життєва настанова воїна, досвід, знання, почуття, емоції тощо. Разом з тим, тренуючи і загартовуючи себе вольовим зусиллям, ми якісно збагачуємо себе як особистість.

Воля військовослужбовця формується і розвивається в процесі цілеспрямованої організованої, психологічно насиченої, змістовної, методично обґрунтованої бойової та гуманітарної підготовки; усвідомленого й самовідданого виконання бойових та інших суспільно значущих завдань.

1.2.3. Структурна модель психологічної готовності до миротворчої діяльності

Для початку потрібно визначити, що ж таке миротворча діяльність і чим вона відрізняється від бойової діяльності військовослужбовців. Як було зазначено вище: бойова діяльність являє собою такий вид військової діяльності, який має місце в умовах бою, війни. Миротворча діяльність же може відбуватись як і у процесі ведення загальномасштабних бойових дій, наприклад: участь підрозділів Збройних Сил України в Іракській війні у складі коаліційних військ під проводом США з 11 серпня 2003 року по 9 грудня 2008 року (ця військова операція є наймасштабнішою за всю історію незалежної України, в ній взяли участь 1690 військовослужбовців, 18 з яких загинули і понад 40 отримали поранення) так і опісля бойових дій, наприклад: участь у миротворчій місії ООН у Сьєрра-Леоне з березня 2001 року по грудень 2004 року (110 осіб 20 окремого вертолітного загону). Специфіка миротворчої діяльності в тому, що вона включає в себе можливі *елементи бойової діяльності*, а саме: перебування в умовах бою, знищення живої сили та техніки супротивника, але також має свої особливості, котрі визначені статутом ООН від 26 червня 1945 року. Отже, миротворча діяльність полягає у використанні легко озброєних багатосторонніх сил для роз'єднання ворогуючих сторін. Миротворча діяльність відрізняється від здійснення колективної безпеки обмеженим мандатом, орієнтацією на збереження нейтралітету і необхідністю згоди сторін, на чиїх територіях розміщені миротворчі сили.

У миротворчій діяльності військовослужбовці зіштовхуються з низкою труднощів та особливих завдань, котрі визначаються перед початком миротворчої місії. Для прикладу буде приведено інформацію з офіційного сайту ЗСУ:

Гуманітарна місія в Державі Кувейт (квітень-серпень 2003 р.)

Місце дислокації 19 об РХБз було - Північно-Східна частина в/б Аріфжан (Нос Кемден).

Основні завдання: реагування на кризові ситуації; забезпечення безпеки в регіоні; надання допомоги в захисті цивільного населення країни від наслідків можливого застосування ЗМУ; надання допомоги в ефективній ліквідації можливих наслідків ЗМУ на території Держави Кувейт; радіаційна, хімічна та біологічна розвідка місцевості.

З поставлених основних завдань ми бачимо їх велику різноманітність та комплекс проблем, котрі стоять перед військовослужбовцями. Психологічна готовність допомагає успішно приступати до виконання і виконувати поставлені завдання. Перед самим початком миротворчої операції можна говорити про *завчасну психологічну готовність*. До неї входять раніше набуті знання про місцеве населення (їх культурні та психологічні особливості); знання про географічні та кліматичні особливості держави; професійні навички (завчасне надання допомоги при застосуванні ЗМУ, РХБ розвідка місцевості), якості і стійкі мотиви діяльності. Далі виникає стан загальної готовності до виконання поставлених завдань. А це :

стійкість особистості до стресу (під час виникнення стресогенних ситуацій на кшталт конфліктних ситуацій між місцевим населенням чи потраплянням у бойове зіткнення з терористами чи екстремістами-бойовиками).

Якщо розглядати стадії стресу, то за Г. Сельє їх є три:

- стадія тривожності;
- стадія резистентності - на цій стадії зазвичай підвищується стійкість та протидія організму до надзвичайних подразників. У людини на цій стадії активізується розумова та м'язова діяльність, мобілізується воля та бажання подолати незвичні обставини або надзвичайну ситуацію.

- стадія виснаження;

адаптація (до нових умов проживання, до культурно-етнічних особливостей до стресу та ін.),

ригідність мотивів та морально-етичних вчинків (часто військовослужбовцям потрібно виконувати поставлене завдання у будь яку-ціну, а це може означати і знищення супротивника, що в свою чергу йде у розріз з ідеєю підтримки миру та балансу на території виконання миротворчої місії; але високий рівень віри у правильність своїх дій та вчинків, котрі неодмінно приведуть до загального благополуччя у даній місцевості і те, що поставлені завдання, зазвичай, ставлять на меті врятування великої кількості життів мирного населення);

можливість правильно використовувати обладнання та зброю. Загальна готовність складається завчасно, це цілісний прояв цілеспрямованого розвитку особистості головним чином до включення її у миротворчу діяльність.

Тимчасовий стан готовності - це актуалізація всіх навичок, знань, вмінь, якостей і мотивів, що були сформовані раніше, пристосування всіх сил, створення психологічних умов для успішних дій в даний момент. Цей стан з'являється не відразу після постановки завдання. Спочатку спостерігається загальна активація організму, особистості, потім у міру усвідомлення задачі відбувається концентрація психіки, доцільна мобілізація сил у потрібний момент. Завдяки волі виникає і зміцнюється психологічна готовність до виконання завдання.

Створення обох цих видів психологічної готовності до виконання миротворчої діяльності взаємопов'язане, причому часто відбувається так, що тимчасова готовність закріплена в миротворчій діяльності, сприяє розвитку загальної готовності.

Далі ми охарактеризуємо компоненти психологічної готовності до миротворчої діяльності та визначимо особливий компонент, котрий виділяється особливою важливістю, серед інших.

Будучи цілісними утвореннями загальна і ситуативна психологічна готовність включає наступні компоненти :

Таблиця 2.1

Структурна модель психологічної готовності до миротворчої діяльності

Мотиваційний	Пізнавальний	Емоційний	Адаптаційно-вольовий
<p>Прагнення домогтися миру у регіоні, збереженні життя мирного населення.</p> <p>Прагнення домогтися успіху, показати себе з кращого боку при виконанні військових обов'язків.</p>	<p>Розуміння завдань, що стоять перед миротворцем.</p> <p>Інформаційне забезпечення: данні про місцеве населення, про сторони конфлікту, причини їх конфронтації, географічні та кліматичні особливості регіону. Знання психологічних особливостей ворогуючих сторін.</p> <p>Знання прийомів і засобів вирішення критичних ситуацій з місцевим населенням.</p> <p>Уявлення про ймовірні ситуації</p>	<p>Почуття особистої відповідальності за результат миротворчої діяльності та життя своїх товаришів та мирного населення.</p> <p>Впевненість у своїх силах, у надійності та доступності техніки при її експлуатації та застосуванні.</p>	<p>Зосередження сил на виконанні поставленого завдання. Уміння керувати в конкретних ситуаціях і направляти сили на безумовне виконання завдання.</p> <p>Здатності долати сумніви, боязнь, напруженість, мобілізувати сили у складній обстановці.</p> <p>Вміння не піддаватись на провокації.</p> <p>Адаптація до умов перебування у новій країні та в стресогенних умовах.</p>

	та зміни обстановки в ході діяльності миротворця.		
--	--	--	--

Мотиваційний компонент (потреба успішно виконати поставлене миротворче завдання, у складних суперечливих моментах, певна ригідність мотивів);

Пізнавальний (когнітивний) компонент (розуміння обов'язків, завдання, оцінка їх значущості, знання засобів досягнення мети, уявлення ймовірних змін обстановки);

Емоційний компонент (почуття відповідальності перед керівництвом, впевненість в успіху, насага, стійкість морально-етичних вчинків);

Адаптаційно-вольовий компонент (управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від впливів, які заважають, подолання сумнівів, страхів). Саме цей компонент має найважливіше значення. У миротворчій діяльності, яка постійно вимагає самоконтролю зі сторони військовослужбовців, психічний процес - *воля* є архіважливим. Критичні ситуації чи конфлікти з місцевим населенням потребують постійного вольового контролю, адже найменша провокація може привести до бойового зіткнення, а це жертви з обох сторін. До того ж важливе значення має й *адаптація*, котра допомагає адаптуватись до нових умов проживання, до культурно-етнічних особливостей до стресу та ін.

Адаптація - це біологічна функція стресу. Тобто стрес, як особливий психофізіологічний стан, забезпечує захист організму від загрозових та руйнівних впливів, як психічних, так і фізичних. Тому виникнення стресу означає, що людина включилась в певну діяльність, спрямовану на протидію небезпечним для неї впливам. При цьому в організмі розвивається функціональний стан, який

характеризується комплексом реакцій нервової, гормональної та інших систем організму. Таким чином, стрес - це нормальна реакція здорової людини, захисний механізм біологічної системи. Але здатність до адаптації не безмежна. У тому випадку, коли інтенсивність впливу та його тривалість перевищують функціональні можливості протидії організму людини, коли вплив має різко негативний характер, такий стан називається дистрес (протил. - еустрес). Тому ми об'єднали *адаптаційно-вольовий* компонент.

Інші компоненти також постійно задіюються у миротворчій діяльності, але не так часто як адаптаційно-вольовий.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу наукової літератури з проблеми психологічної готовності до діяльності ми визначили, що у рамках функціонального підходу готовність до діяльності розглядається як стан мобілізації всіх психофізіологічних систем організму, які необхідні для ефективного виконання діяльності; прихильники особистісного підходу розглядаються психологічну готовність, як складний психічний стан, який з'являється у люди перед діяльністю і залежить від майбутнього її характеру, особистісних якостей та властивостей людини; в межах особистісно-діяльнісного підходу готовність до діяльності розуміється як прояв індивідних, особистісних якостей і властивостей людини в їх цілісності, що дає змогу людині ефективно виконувати свої функції. Охарактеризували готовність як первинну фундаментальну умову успішного виконання будь-якої діяльності. Стан психологічної готовності до діяльності слід розуміти як складний, цілеспрямований прояв особистості. Він має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності.

Психологічна готовність поділяється на ситуативну та стійку, а будучи цілісним утворенням загальна (стійка) і ситуативна психологічна готовність до діяльності включає такі компоненти: а) мотиваційні (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення домогтися успіху і показати себе з кращого боку), б) пізнавальні (розуміння обов'язків, завдання, оцінку їх значущості, знання засобів досягнення мети, уявлення ймовірних змін обстановки), в) емоційні (почуття відповідальності, впевненість в успіху, насага); г) вольові (управління собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від впливів, що заважають, подолання сумнівів, страхів). Отже, у межах нашої проблематики, психологічна готовність - це цілісне вираження особистості воїна, налаштованість на організовані та активні дії з початком війни. Її формування є одним з важливих завдань психологічної підготовки особового складу.

Визначили, що миротворча діяльність відрізняється від військової тим, що її суть полягає у використанні легко озброєних багатосторонніх сил для роз'єднання ворогуючих сторін. Миротворча діяльність відрізняється від здійснення колективної безпеки обмеженим мандатом, орієнтацією на збереження нейтралітету і необхідністю згоди сторін, на чиїх територіях розміщені миротворчі сили.

Нами було виділено те, що особливість адаптації до екстремальної ситуації (миротворчої чи військової діяльності) полягає в тому, що її підтримування пов'язане з вольовими зусиллями.

Була розроблена теоретична модель дослідження, де визначалась специфіка миротворчої діяльності, а також до основи якої покладено припущення про те, що найважливішим компонентом психологічної готовності до миротворчої діяльності є адаптаційно-вольовий. Адже в ситуаціях, які є стресогенними, на стадії резистентності, у людини мобілізується воля та бажання подолати незвичні обставини або надзвичайну ситуацію.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дало підстави для таких висновків:

1. На основі аналізу наукової літератури з проблеми психологічної готовності до діяльності ми визначили, що у рамках функціонального підходу готовність до діяльності розглядається як стан мобілізації всіх психофізіологічних систем організму, які необхідні для ефективного виконання діяльності; прихильники особистісного підходу розглядають психологічну готовність, як складний психічний стан, який з'являється у люди перед діяльністю і залежить від майбутнього її характеру, особистісних якостей та властивостей людини; в межах особистісно-діяльнісного підходу готовність до діяльності розуміється як прояв індивідних, особистісних якостей і властивостей людини в їх цілісності, що дає змогу людині ефективно виконувати свої функції. Таким чином, ми прийшли до висновку, що психологічна готовність до діяльності - це інтегральний стан, що відображає ступінь відповідності характеристик людини як індивіда, особистості і суб'єкта вимогам тої чи іншої діяльності і оптимальним моделям функціонування людини в тій чи іншій сфері його життєдіяльності.

Психологічна готовність поділяється на ситуативну та стійку, а будучи цілісним утворенням загальна (стійка) і ситуативна психологічна готовність до діяльності включає такі компоненти: а) мотиваційні; б) пізнавальні; в) емоційні; г) вольові. Отже, у межах нашої проблематики, психологічна готовність - це цілісне вираження особистості воїна, налаштованість на організовані та активні дії з початком війни. Її формування є одним з важливих завдань психологічної підготовки особового складу.

Визначили, що миротворча діяльність відрізняється від військової тим, що її суть полягає у використанні легко озброєних багатосторонніх сил для роз'єднання ворогуючих сторін. Миротворча діяльність відрізняється від здійснення

колективної безпеки обмеженим мандатом, орієнтацією на збереження нейтралітету і необхідністю згоди сторін, на чіїх територіях розміщені миротворчі сили. Нами було виділено те, що особливість адаптації до екстремальної ситуації (миротворчої чи військової діяльності) полягає в тому, що її підтримування пов'язане з вольовими зусиллями.

Була розроблена теоретична модель дослідження, де визначається специфіка миротворчої діяльності, а також до основи якої покладено припущення про те, що найважливішим компонентом психологічної готовності до миротворчої діяльності є адаптаційно-вольовий. Адже в ситуаціях, які є стресогенними, на стадії резистентності, у людини мобілізується воля та бажання подолати незвичні обставини або надзвичайну ситуацію.

2. На основі аналізу основних підходів до вивчення готовності до діяльності розроблено та використано дослідницьку модель, де за основу було взято стандартизований комплекс особистісних опитувальників БОО-200, НПН-А, ДАО, котрі були розроблені та апробовані Міністерством оборони України для визначення рівня готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності.

3. За результатами проведеного дослідження й інтерпретації його за допомогою розроблених критеріїв кількісного та якісного аналізу загальний рівень готовності до миротворчої діяльності у ОВЗ - достатній, що вказує на можливість виконання своїх обов'язків на гідному рівні. Результати дослідження вказують на те, що саме особи з достатнім чи високим рівнем розвитку адаптаційно-вольового компоненту (стійкість до стресу чи адаптація до складних умов) можуть ефективно виконувати завдання у зоні миротворчих операцій. Військовослужбовці, котрі мають задовільний, чи низький рівень стійкості до бойового стресу (адаптаційно-вольовий компонент), проблематику з комунікативним потенціалом, поведінкової регуляції, моральної нормативності, а також можуть мати загострення в сфері нервово-психічної стійкості - потребують комплексу впливів: психокорекція, тренінгова робота та ін. Загалом всі вони

мають діагностуватись за даною методикою після виходу з зон миротворчих, чи бойових дій. Також повинно бути забезпечено належне морально-психологічне забезпечення та підготовка задля того, щоб подібних проблем не виникало в майбутньому.

Також нами було вказано на те, що у військовослужбовців, котрі мають загальні високі показники психологічної готовності до миротворчої діяльності найбільш розвиненим є адаптаційно-вольовий компонент. А ті, військовослужбовці, котрі мають найгірші показники готовності (задовільні і низькі) не потрапляють до складу миротворчого контингенту саме через недостатній розвиток даного компонента, що вказує на його важливість.

4. Нами було розроблено комплекс заходів забезпечення психологічної готовності, організації психологічного супроводу та реабілітаційних заходів на основних етапах виконання миротворчих завдань.

Ми визначили, що психологічна підготовка повинна формувати у воїнів готовність до війни і стійкість психіки проти впливів психологічних факторів війни. Підготовка та розвиток адаптаційно-вольового компонента здійснюється внаслідок подальшого зміцнення адаптаційно-вольового контролю воїна за рахунок його звикання до небезпеки та інших факторів бойової обстановки при виконанні практичних дій на заняттях і навчаннях, які наближаються до реального бою, психічна напруженість значно послаблюється та стабілізується на оптимальному для нього рівні. Формування високих вольових якостей воїна невіддільне від самовиховання і неможливе без систематичних вправ в обстановці небезпеки та ризику, тому військовослужбовців потрібно навчати методам емоційно-вольової саморегуляції до яких відноситься: самопереконавання, самонавіювання, самотренування, самоуправління, самозаохочення, самоконтроль тощо.

Нами було запропоновано інструментарій для моніторингу загального психологічного стану військовослужбовців та комплекс вправ та завдань, які

зможуть допомогти як сформувати потрібні моменти психологічної готовності до миротворчої діяльності, так і допоможуть у реабілітації військовослужбовців у пост миротворчий період.

З огляду на пророблену роботу з аналізу теоретичних джерел та проведення дослідження ми можемо сказати, що наше припущення про те, що в основі психологічної готовності до миротворчої діяльності найбільш значущим є вольовий компонент, підтверджено і доповнено (адаптаційно-вольовий компонент).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у створенні нових вправ підготовки військовослужбовців до миротворчої діяльності та формування високого рівня їх психологічної готовності, а також удосконалення діагностичного інструментарію для діагностики даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: [зі зміна. та допов., внесеними Законом України від 21 лютого 2014 № 742-VII]. – Голос України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, /Спецвипуск/. – 2014. 1 березня. – № 39.
2. Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15.06.2004 № 1763-IV: за станом на 1 жовтня 2011 року / Голос України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2014. – № 169.
3. Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII: за станом на 8 травня 2014 року / Голос України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2014. – № 89.
4. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 № 1934-XII: за станом на 19 квітня 2014 року / Голос України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2014. – № 76.
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII: за станом на 19 квітня 2014 року / Голос України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2014. – № 60-61
6. Про затвердження Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008 / Урядовий кур'єр. – Офіц. вид. – 2014. – 1 квітня. – № 59.
7. Абдурахманов Ф.А. Психологические последствия воздействия боевой обстановки: Учебное пособие / Ф.А. Абдурахманов, С.И. Съеди. – М.: ГАВС, 1994. – 68 с.
8. Александров А.А. Аутотренинг: справочник / А.А. Александров. – СПб.: Питер, 2007. – 272с.

9. Александровский Ю.А. Психогении в экстремальных ситуациях / [Ю.А. Александровский, О.С. Лобастов, Л.И. Спивак, Б.П. Шуки]. – М.: Медицина, 1991. – 244 с.
10. Антипов В.В. Психофизиологическая адаптация к экстремальным ситуациям / В.В. Антипов. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 173 с.
11. Апчел В.Я. Стресс и стрессоустойчивость человека / В.Я. Апчел, В.Н. Циган. – СПб.: ВМА, 2002. – 86 с.
12. Барабанщиков А.В. Проблемы психологии воинского коллектива. / А.В. Барабанщиков, А.Д. Глоточкин, Н.Ф. Феденко, В.В. Шеляг. М., Воениздат, 1973. – 302 с.
13. Барабанщиков В.И. Основы военной психологии и педагогики: Учеб. пособие / [А.В. Барабанщиков, В.И. Вдовюк, П.Н. Городов, В.П. Давыдов и др.]. – 2-е изд., перераб. – М.: Воениздат, 1981. – 366 с., ил.
14. Бойко О.В. Психологічна підготовка Ч.1 (теоретичний аспект): Навчально-методичний посібник / [О.В. Бойко, І.М. Гузенко, В.М. Кожевников, Д.В. Миценко та ін.]. – Львів: АСВ, 2010. – 200 с.
15. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина II. Батальйон, рота. – К.: Міністерство оборони України, 2010. – 217 с.
16. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III. Взвод, відділення, екіпаж танка. – К.: Міністерство оборони України, 2010. – 246 с.
17. Варій М.Й. Військова психологія і педагогіка / [М.Й. Варій, М.М. Козар, М.С. Коваль]. – Львів: «Сполох», 2003. – 624 с.
18. Вдовюк В.И. Психология и педагогика высшей военной школы: Учеб. пособие / [В.И. Вдовюк, В.П. Давыдов и др.]; под ред. А.В. Барабанщикова. – М.: Воениздат, 1989. – 366 с.
19. Военная инженерная психология. [Коллектив авторов]; М., Воениздат, 1970. – 398 с.

20. Военная психология – методология, теория, практика. Учебно-методическое пособие / под ред. Корчемного П.А. – М.: Военный университет, 1996. – 213 с.
21. Военная психология / [Коллектив авторов]; под редакцией В.В. Шеяга, А.Д. Глоточкина, К.К. Платонова. – М., военное издательство, 1972. – 400 с.
22. Военная психология и педагогика. Методика воспитательной работы. Социально-психологические проблемы военного управления: Конспект лекций / [Е.Г. Баранов, С.И. Каплевский, Г.В. Ложкин, С.В. Ощурков и др.]; под общей ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, д-ра психол. Наук, проф. Г.В. Ложкина. – Киев: КВИРТУ ПВО, 1992. – 192 с.
23. Военная психология и педагогика: Учебное пособие / под ред. П.А. Корчемного, Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловского. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 384 с.
24. Ганюшкин А.Д. Состояние психологической готовности к деятельности в экстремальных условиях: Автореф. дис. канд. псих. наук. / А.Д. Ганюшкин. – Л: Изд-во ЛГУ, 1972. – 27 с.
25. Герасимов И.В. Психические состояния как общепсихологическая проблема: Хрестоматия / И.В. Герасимов. – Владивосток: ДВГМА, 2001. – 104 с.
26. Дикая Л.Г. Психическая саморегуляция функционального состояния человека (системно-деятельностный подход) / Л.Г. Дикая. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. – 318 с.
27. Драгомиров М.И. Избранные труды. Вопросы воспитания и обучения войск / М.И. Драгомиров; под ред. д.и.н., профессора Л.Г. Бескровного. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1956. – 686 с.
28. Дубровский Р.В. Роль военно-социальных технологий в формировании профессиональной армии. / Р.В. Дубровский. – Саратов: СГТУ, 2003. – 20 с.

29. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Минск: Изд-во Университетское, 1985. – 237 с.
30. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн.: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
31. Дьяченко М.И. Психологический словарь-справочник / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн: Харвест, 2001. – 576 с.
32. Євсюков О.П. Екстремальна психологія: підручник / [О.П. Євсюков, А.С. Куфлієвський, Д.В. Лебедев та ін.]; за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – К.: Август Трейд, 2007. – 502 с.
33. Замана В.М. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: Навчально-методичний посібник / [В.М. Замана, Г.П. Воробйов, П.П. Ткачук та інші]. – Львів: АСВ, 2012. – 404 с.
34. Збірник нормативно-правових актів з питань соціальної адаптації осіб, звільнених із військової служби. [Колектив укладачів]; К.: ТОВ «Тім-Сервіс», 2005. – 200 с.
35. Инструкция по оценке функционального состояния организма военнослужащих и их устойчивости к боевому стрессу специалистами кабинетов медико-психологической коррекции окружных (флотских) госпиталей и групп психического здоровья соединений постоянной готовности / под ред. д. мед. н. С.В.Чермянина. – Спб.: ВМА, 2002 р. – 130 с.
36. Каменюкин А.П. Антистресс-тренинг / А.П. Каменюкин, Д.В.Ковпак. – СПб.: Питер, 2004. – 194 с.
37. Караяни А. Прикладная военная психология / А. Караяни, И. Сиромятников. – СПб.: Питер, 2006. – 337 с.
38. Караяни А.Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава частей Сухопутных войск в локальных военных конфликтах /А.Г. Караяни. – М.: ВУ,1998. – 245 с.

39. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М.: Наука, 1983. – 368 с.
40. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М.: Наука, 1984. – 360 с.
41. Кобзар А.О. Виховна робота у Збройних Силах України: підруч. / [А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін.]; за заг. ред. Б.П. Андресюка. – Чернівці: Місто, 2011. – 408 с.
42. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
43. Комаров К.Э. Психологическая подготовка к действиям в условиях повышенного риска («Стресс-менеджмент») / К.Э. Комаров. – М: Академия. МВД России, 2002. – 97 с.
44. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
45. Корчемный П.А. Психологическая подготовка личного состава военно-воздушных сил к активным боевым действиям в условиях современной войны П.А. Корчемный. – М.: ВПА, 1990. – 260 с.
46. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія / В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
47. Крайнюк В.М. Теорія та практика психологічної допомоги / В.М. Крайнюк. – К.: НАОУ, 2003. – 158 с.
48. Криворучко П.П. Психологічне забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів / П.П. Криворучко. – К.: КВГІ, 1997. – 24 с.
49. Курс водіння бойових машин Збройних Сил України. – К.: Міністерство оборони України, 2008. – 92 с.

50. Курс стрільб зі стрілецької зброї і бойових машин (КС СЗіБМ – 09). – К.: Міністерство оборони України, 2009. – 191 с.
51. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах / В.И. Лебедев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 431 с.
52. Ложкін Г.В. Основи психології: Навчальний посібник. / Г.В. Ложкін, Є.Г. Староконь. – Житомир: ЖВІРЕ, 2001. – 196 с.
53. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: Навч.-метод. посіб. / О.П. Макаревич. – К.: ВГІ НАОУ, 2000. – 188 с.
54. Макнаб К. Психологическая подготовка подразделений специального назначения / К. Макнаб [Пер. с англ. Ю. Бондарева]. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 384 с.
55. Макнаб К. Современный бой: оружие и тактика / К. Макнаб, У. Фаулер. [Пер. с англ. Ю.А. Плотникова]. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 256 с.
56. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации (справочник психолога) / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 570 с.
57. Марищук В.Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В.Л. Марищук, В.И. Евдокимов. – СПб.: Издательский дом «Сентябрь», 2001. – 325 с.
58. Методика вогневої підготовки механізованих підрозділів. – К.: Міністерство оборони України, 2008. – 182 с.
59. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності психологічної підготовки особового складу підрозділів військової розвідки і військової поліції для виконання завдань у складі миротворчих підрозділів / Е.С. Литвиненко, І.В. Гінда. – К.: ГУГП та СЗ ЗС України, 2006. – 98 с.

60. Мосов С.П., Охременко О.Р. Соціально-психологічні аспекти професійної адаптації / С.П. Мосов, О.Р. Охременко. – Київ, Хімджест, 2004. – 122с.
61. Настанова з організації та проведення загальновійськових і командно-штабних навчань. Частина 2. Батальйон, рота. – К.: Міністерство оборони України, 2005. – 184 с.
62. Настанова з фізичної підготовки у Збройних Силах України (НФП-2009). – К.: Міністерство оборони України, 2009. – 233 с.
63. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: Навчально-методичний посібник / за ред. Г.П. Воробйова. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.
64. Ответчиков А.В. Психические состояния военнослужащих в особых условиях боевых действий / А.В. Ответчиков. – М.: ВПА, 1991. – 176 с.
65. Пасічник В.І. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / [В.І. Пасічник, І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова, І.І. Приходько та ін.]. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2010. – 354 с.
66. Підручник сержанта механізованих військ. – К.: МО України, 2006. – 454 с.
67. Поповский П.Я. Подготовка войскового разведчика: Учебное пособие. [П.Я. Поповский и др.]. – М.: Воениздат, 1991. – 336 с.
68. Порадник з питань соціальної адаптації особам, звільненим із військової служби / під заг. ред. Першого заступника Міністра оборони Білого В.Я. – К.: ТОВ «Тім-Сервіс», 2004. – 140 с.
69. Правила стрільби зі стрілецької зброї і бойових машин. – К.: Міністерство оборони України, 2008. – 156 с.
70. Приймак Б.І. Соціально-філософський аналіз становлення військового колективу: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Б.І. Приймак. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2000. – 16 с.

71. Програма бойової підготовки механізованих підрозділів. – К.: МО України, 2005. – 111 с.
72. Психология и педагогика. Военная психология / под ред. А.Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
73. Психология установки / Дмитрий Узнадзе. – СПб.: Изд. дом «Питер»: ЗАО «Питер бук», 2001. – 414 с.
74. Психология экстремальных ситуаций / под ред. В.В.Рубцова, С.Б.Малых. – 2-е изд. – М.: Психологический ин-т РАО, 2008. – 304 с.
75. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита)
76. Рекомендации по психологической подготовке личного состава сухопутных войск. – М.: Воениздат, 1972. – 127 с.
77. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.:Издательство «Питер», 2000. – 712 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)
78. Сандомирский М.Е. Защита от стресса. Телесные технологии / М.Е. Сандомирский. – 2-е изд.– СПб.: Питер, 2008. – 256 с.
79. Свядош А.М. Неврозы / А.М. Свядош. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Медицина, 1982. – 368 с.
80. Староконь Є.Г. Основи психології та педагогіки: Навчальний посібник. / Є.Г. Староконь, С.О. Кубіцький. – Житомир: ЖВІРЕ, 2006. – 284 с.
81. Староконь Є.Г. Психологічні аспекти виховної діяльності та спілкування офіцера. / Є.Г. Староконь. – Житомир: ЖВІРЕ, 2002. – 304 с.
82. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н.В. Тарабрина. – СПб: Питер, 2001. – 272 с.
83. Тимченко А.В. Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции. Методическое пособие / А.В. Тимченко. – Харьков: ХВУ, 1995. – 91 с.

84. Тимченко А.В. Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции / А.В. Тимченко. – Х.: ХВУ, 1995. – 182 с.
85. Тимченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія / О.В. Тимченко. – Х.: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.
86. Узнадзе Д.Н. Основные положения теории установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961. – 178 с.
87. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961. – 210 с.
88. Учебник рейнджера [Пер. с англ. С.Р. Вандерер]. – Одесса, 2007. – 310 с.
89. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2002. – 608 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
90. Ягупов В. Військова психологія: Підручник / В. Ягупов. – Київ, Тандем, 2004. – 656 с.
91. Ягупов В.В. Військова й соціальна психологія: Навчальний посібник. / В.В. Ягупов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – 522 с.
92. Ягупов В.В. Військова психологія / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2005. – 654 с.
93. Ягупов В.В. Військове виховання: історія, теорія та методика / [Ягупов В.В., Єрохін С.Г., Кожедуб О.В., Кирик В.Л. и др.]. – К., 2002. – 560 с.
94. Яковенко С.І. Психічна стійкість військовослужбовців до впливу екстремальних чинників / С.І. Яковенко, Т.М. Яковенко. Метод. рек. – К.: КВГІ, 1997. – 44 с.
95. Coser Z. The Funtion of Sosial Conflict . – NY, 1963
96. Grinker R., Spiegel J. Men Under Stress.- Philadelphia, Toronto, 1945

97. Harris C.J. A Family Crisis-Intervention Model for the Treatment of Post-Traumatic Stress Reaction. / J. of Traumatic Stress. – 1991. – Vol. 4, № 2. – P. 195-207.
98. Horowitz M.J. Signs and Symptoms of Post-traumatic stress Disorder. / Arch. Gen. Psychiatry. 1980. P. 85-92.
99. Kardiner. A. The Traumatic Neurosis of War. – NY, 1941
100. Kean T.M., Malloy P.F., Fairbank J.A. Empirical development of an MMPI subscale for the Assessment of Combat-Related posttraumatic stress disorder. / J. of Consulting and Clinical Psychology. – 1984. – Vol. 52. – P. 888-891.
101. Rome H.P. The role of sedation military medicine. / US Nave Medical Bulletin. – 1944. Vol. 62.
102. Scurefeild R.M. Post-trauma stress Assessment and Treatment: Overview and Formulation / Figley C.R. Trauma and its Wake. – 1985. – P. 219-256.
103. Smith J.R. Individual psychotherapy with Vietnam Veterans / The Trauma of War/ Ed by S.M. Sonnenberg, et al. – Washington, 1985. – P. 167-191.
104. Абдурахманов Р. Военная психология: методология, теория, практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.syntone-spb.ru/library/books/?item_id=3761¤t_book_page=1 – Назва з екрану.
105. Кокурин А. Психологическое обеспечение экстремальной деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rl-online.ru/articles/1-04/421.html> – Назва з екрану.
106. Корчемный П. Военная психология: методология, теория, практика. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/abdur/index.php – Назва з екрану.
107. Основные пути формирования моральной готовности и психологической способности военнослужащего к боевым действиям. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://goup32441.narod.ru/files/ogp/001_oporn_konspekt/2008/2008-09-1.html. – Назва з екрану.